

Jak zbudować

NARZĘDZIE DIAGNOZY ŚRODOWISKA RODZINNEGO UCZNIA?

PRACOWNIA PEDAGOGICZNA

„
*Nie można rozpoznać
biedy na podstawie jednego
wskaźnika, jakim jest brak
u ucznia drugiego śniadania.
Dopiero zarejestrowanie
kilku innych cech, objawów
charakterystycznych dla
biedy, pozwoli na jej
zdiagnozowanie.*

Mój publikowany w czerwcowym numerze „Głosu Pedagogicznego” artykuł, zatytułowany Pomoc uczniom zaniechanym środowiskowo, zakończyłem słowami: Pedagodzy szkolni i wychowawcy klas powinni dysponować rzetelnymi narzędziami diagnozy, które nie tylko będą zawierały trafnie dobrane wskaźniki, tak różnych w swych przejawach i etiologii rodzajów zaniechań środowiskowych, ale także opierały się o przyjęte normy jakości środowiska rodzinnego i lokalnego, będąc miernikami stopnia płynącego z tych środowisk zagrożenia rozwoju ucznia.¹ Próbą podjęcia

ARTYKUŁ JEST
PROPOZYCJĄ
OPRACOWANIA
NARZĘDZIA POMIARU
STOPNIA ZAGROŻENIA
ROZWOJU
UCZNIA, KTÓRE
JEST GENEROWANE
PRZEZ WADLIWIE
FUNKCJONUJĄCE
ŚRODOWISKO
RODZINNE UCZNIA.

się tego właśnie zadania, tzn. zaproponowania sposobu konstruowania owego narzędzia pomiaru stopnia zagrożenia rozwoju ucznia, które generowane jest przez środowisko rodzinne ucznia, jest właśnie ta oto publikacja.

Co to jest narzędzie diagnozy?

Użyte powyżej pojęcie „narzędzie diagnozy” występuje w literaturze psychologiczno-pedagogicznej najczęściej w znaczeniu testu lub baterii testów, opracowanych dla diagnozowania określonej funkcji osobowości lub sprawności, np. testy do pomiaru inteligencji (np. test Wechslera), Test gotowości do podjęcia nauki szkolnej czy Skala Ryzyka Dysleksji.

¹ W. Kuzitowicz, *Pomoc uczniom zaniechanym środowiskowo*, „Głos Pedagogiczny” 6/2011 (30).

Jednak w badaniu elementów środowiska „narzędzie diagnozy” rozumiane jest inaczej niż wystandaryzowany test mierzący określone dyspozycje, sprawności czy kompetencje.

Wiedza autora niniejszego opracowania o diagnozowaniu elementów środowiska wychowawczego wywodzi się z łódzkiej szkoły metodologii pedagogiki społecznej, której to podwaliny kładła twórczyni tej dyscypliny – prof. Helena Radlińska, a rozwinął prof. Aleksander Kamiński. To na gruncie tej teorii przyjęto, że narzędziem diagnozy środowiska nie jest – z czym się można bardzo często spotkać w licznych publikacjach – kwestionariusz ankiety, wywiadu środowiskowego czy dyspozycje do obserwacji. W tym przypadku narzędziem diagnozy jest zespół wypracowanych mierników, za pomocą których prowadzona jest diagnoza jakościowa elementów tego środowiska oraz syntetyzujący wyniki tego pomiaru arkusz zbiorczy. Aby lepiej ukazać istotę tego narzędzia, trzeba odwołać się do kilku podstawowych dla tej dziedziny wiedzy ustaleń.

Definicje kilku podstawowych pojęć

Jak wiadomo, diagnoza to rozpoznanie „stanu rzeczy”. Jednak najczęściej nie wystarczy opis tego, jak jest. Głównym celem, jaki stawiamy przed diagnostyką, niezależnie czy jest to diagnoza medyczna, techniczna czy psychologiczno-pedagogiczna, jest ustalenie, czy zdiagnozowany stan rzeczy jest zadowalający, nieprawidłowy czy katastrofalny. Lekarz, inżynier, psycholog lub pedagog, aby mogli w konkluzji swojej diagnozy stwierdzić, że rozpoznany stan rzeczy jest w tym konkretnym przypadku pożądanym, czy może odbiega od oczekiwań lub nawet komuś lub czemuś zagraża, muszą dysponować zestawem norm. Bo norma, jak to określiła H. Radlińska, to wielkość będąca wynikiem pomyślnego przebiegu danego zjawiska. Mówiąc inaczej, norma to określony, optymalny dla oczekiwanego celu stan, zespół czynników i warunków, które sprawiają, że jest tak, jak być powinno, że przy spełnieniu tych właśnie parametrów diagnozowana maszyna, człowiek lub środowisko będą funkcjonowały optymalnie.

Tak definiowane normy od dawna wypracowano w różnych dziedzinach działalności człowieka. Nie zawsze norma jest wartością bezwzględną. Szczególnie w sferze ekonomicznej, społecznej czy kulturowej pojęcie normy zmienia się, ewoluuje, jest zależne od wielu czynników. Zanim przejdę do zaprezentowania procedury tworzenia narzędzia diagnozy środowiska, przywołam jeszcze definicje najważniejszych pojęć, którymi będę się dalej posługiwał.

Podstawowym sposobem poznawania rzeczywistości jest oczywiście obserwacja jej stanu, cech, „parametrów”, a jeśli diagnozujemy jednostkę lub grupę ludzi – obserwacja także ich zachowania i innych objawów procesów psychicznych. Nie wszystkie jednak stany (w tym emocje, postawy, systemy wartości) poddają się bezpośredniej empirii, trzeba więc odwołać się do wskaźników. Jak przyjęto w diagnostyce społecznej, wskaźnik (...) oznacza (...) obserwowalną i mierzalną cechę wybranego przedmiotu lub zjawiska, której występowanie świadczy (z mniejszym lub większym prawdopodobieństwem) o występowaniu innego zjawiska. (...) ²

Aby rozpoznać bardziej złożony stan rzeczy, nie wystarczy oprzeć się na jednym wskaźniku. Mówimy wtedy o syndromie wskaźników, czyli grupie objawów, które występują wspólnie i są charakterystyczne dla danego stanu zagrożenia lub przejawu patologii. Przykładowo, nie można rozpoznać biedy na podstawie jednego wskaźnika, jakim jest brak u ucznia drugiego śniadania. Dopiero zarejestrowanie kilku innych cech, objawów charakterystycznych dla biedy, pozwoli na jej zdiagnozowanie.

Tak jak ogół norm opisujących prawidłowe funkcjonowanie organizmu człowieka składa się na całościowy obraz

² B. Rysz-Kowalczyk (red.), *Leksykon polityki społecznej*, Warszawa 2001.

”
Głównym celem, niezależnie czy jest to diagnoza medyczna, techniczna czy psychologiczno-pedagogiczna, jest ustalenie, czy zdiagnozowany stan rzeczy jest zadowalający, nieprawidłowy czy katastrofalny.

„zdrowego człowieka”, czyli inaczej mówiąc – wzorzec zdrowego organizmu, tak można zbudować wzorce typowych środowisk wychowawczych, w tym wzorzec rodziny jako środowiska wychowawczego. Wzorzec to struktura teoretyczna (...) skonstruowana z cech pożądanego ludzkiego zachowania, lub pożądanego form i sposobów funkcjonowania instytucji. (...) Norma jest wskaźnikiem wzorca. ³ Dziś należałoby napisać, że norma jest składnikiem, budulcem wzorca. I właśnie skonstruowanie takiego wzorca rodziny z poszczególnych norm, opisujących pożądanego stan jej elementów mających wpływ na rozwój ucznia, jest pierwszym krokiem w budowie narzędzia diagnozy rodziny dla potrzeb rozpoznania stopnia zagrożenia mającego swe źródło w zaniedbaniach środowiskowych. Diagnosta bowiem dopiero wtedy, gdy będzie miał do czego odnieść zdiagnozowany stan konkretnej rodziny, może dokonać oceny, w jakim stopniu stan ten odbiega od optymalnego wzorca.

Jak powstaje narzędzie diagnozy środowiska?

Oceń stan zagrożenia można wtedy, gdy nie tylko posiada się model-wzorzec

³ A. Kamiński, *Funkcje pedagogiki społecznej*, Warszawa 1975, s. 63–64.

– jako optymalny, pożądany stan odniesienia, ale przede wszystkim dysponuje się miernikami, czyli odpowiednio wyskalowanymi narzędziami pomiaru natężenia cech, stanów, warunków diagnozowanej rzeczywistości. Narzędzia takie, czyli skale pomiaru, konstruuje się zawsze w odniesieniu do wybranych norm wzorca, którym przeciwstawia się najbardziej niepożądany stan, cechy czy warunki, rozpatrywane ze względu na optymalny przebieg procesów, które stały się przyczyną diagnozy. Najprostsza, ale pozwalająca już na poznanie stopnia zróżnicowania mierzonej cechy czy warunków, jest skala trzystopniowa. Tworzy się ją w ten sposób, że posługując się normą przyjętego wzorca, określamy stan pożądany, któremu przyporządkowujemy cyfrę 3 – najwyższy stopień tworzonej skali. Kolejnym krokiem jest opisanie za pomocą odpowiednio dobranego miernika lub syndromu wskaźników stan krańcowo odmienny od przyjętej normy, który stanie się najniższym stopniem skali, z przypisaną mu cyfrą 1. Stopień drugi to stan, który nie spełnia kryteriów normy stopnia trzeciego, ale jest lepszy od opisanego wskaźnikami stopnia pierwszego.

Zgodnie z tą zasadą opracowano 15 mierników środowiska rodzinnego ucznia, pozwalających zdiagnozować trzy istotne dla jakości tego środowiska obszary:

- diagnozowanie struktury rodziny i znaczących dla jakości środowiska rodzinnego czynników społeczno-kulturowych;
- diagnozowanie warunków domowych i infrastruktury, sprzyjających nauce własnej ucznia/uczennicy;
- diagnozowanie funkcji opiekuńczo-wychowawczej rodziny.

Narzędzie Diagnozy Zaniedbań Środowiskowych nie jest – i w założeniu autora nie powinno być – narzędziem powszechnie obowiązującym we wszystkich szkołach. Korzystając z niego jako przykładu, można i należy je rozbudowywać o kolejne wskaźniki i inne obszary, a także dostosowywać, zwłaszcza opisane tu normy, do konkretnych środowisk, w których narzędzie to miałyby być stosowane.

Dopiero mając opracowane własne lub dostosowane do warunków i potrzeb narzędzie diagnozy środowiska rodzinnego można przystąpić do przygotowania

narzędzi badawczych, czyli kwestionariuszy wywiadu (z uczniem, rodzicami, nauczycielami), kwestionariusza wywiadu środowiskowego, scheduły analizy dokumentacji ucznia itp. Wszystkie one powinny wynikać z narzędzia diagnozy, tzn. zamieszczone w nich pytania powinny bezpośrednio wynikać z zapisanych w poszczególnych miernikach wskaźników, opisujących stopnie ich skali. Mówiąc inaczej – w kwestionariuszach narzędzi badawczych nie powinny znaleźć się pytania lub dyspozycje, na które odpowiedzi nie mają zastosowania w skali któregośkolwiek wskaźnika, a także nie powinien pozostać żaden wskaźnik występujący w skali mierników, o który nie zapytano w kwestionariuszach. Pamiętać także należy o zasadzie poszukiwania wiedzy o tym samym elemencie lub zjawisku w różnych źródłach informacji, a więc za pomocą różnych narzędzi badawczych.

Jak analizować wyniki diagnozy?

Na zakończenie kilka słów o sposobie analizowania informacji zebranych za pomocą tak skonstruowanych narzędzi i posiadanego narzędzia diagnozy. Pierwszym z nich może być wyliczanie Mierników Zespolonych (MZ), które dla każdego zdiagnozowanego obszaru środowiska rodzinnego, jako liczba ułamkowa, może charakteryzować jakość tego konkretnego środowiska rodzinnego. Przykładowo, w rodzinie Nowaków ustaliliśmy, że w obszarze mierników struktury rodziny i znaczących czynników społeczno-kulturowych zapisano tam: M1 – 3 pkt, M2 – 1 pkt, M3 – 2 p., M4 – 2 pkt, M5 – 1 pkt. Razem jest to 9 pky. Oznacza to, że średnia arytmetyczna tych mierników to 1,8 pkt. Podobnie można postąpić z drugim i trzecim diagnozowanym obszarem. Można także obliczyć Ogólny Miernik Zespolony (OMZ) rodziny Nowaków, założymy, że będzie to liczba 1,2. Tylko co z tego wynika dla szkoły? Można na tej podstawie ułożyć, co najwyżej, swoisty ranking rodzin zagrożonych, którymi zajmowałyby się szkolny zespół, jeśli liczba punktów wyniosłaby od 1,0 do 2,8. Tyle tylko, że taki statystyczny sposób opracowania wyników diagnozy nie zawierałby informacji, w oparciu o którą można by opracować program wspierania ucznia o specjalnych

potrzebach edukacyjnych, wynikających z zaniedbania środowiskowego.

Dlatego w Narzędziowni znajdują Państwo dokument o nazwie „Arkusze zbiorczych narzędzia diagnozy środowiska rodzinnego”. Zaznaczając dla każdego miernika, we właściwym polu tabeli, jaki stopień określa sytuację diagnozowanej rodziny w kolejnych miernikach, a następnie łącząc te punkty liniami, otrzymamy krzywą, którą można nazwać „Profiłem Zagrożenia Zaniedbaniem Środowiskowym (PZZŚ). Analizując jej przebieg, otrzymujemy syntetyczny obraz jakości diagnozowanej rodziny jako środowiska wychowawczego, z jednoczesnym wyspecyfikowaniem, w których obszarach i elementach jej funkcjonowania sytuacja wymaga szybkiej interwencji (wszędzie tam, gdzie określa ją stopień trzeci), a także gdzie występuje potencjalne zagrożenie optymalnego rozwoju ucznia, wymagające działań profilaktycznych (gdzie sytuację określa drugi stopień mierników).

Powyższe opracowanie, a zwłaszcza załączone do niego Narzędzie Diagnozy Środowiska Rodzinnego, powstało z myślą o tych wszystkich pedagogach szkolnych i wychowawcach klas, którzy staną przed koniecznością podjęcia zadań zorganizowania, a wcześniej zdiagnozowania specjalnych potrzeb edukacyjnych dzieci i młodzieży, wynikających z zaniedbań środowiskowych. Nie znajdują oni bowiem w tym zakresie wsparcia w opublikowanych dotąd broszurach MEN. Problematyka ta nie znalazła się w opracowaniu zatytułowanym Edukacja skuteczna, przyjazna i nowoczesna. Jak organizować edukację uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi? Przewodnik, ani w II części materiałów szkoleniowych Podniesienie efektywności kształcenia uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi.

WŁODZISŁAW KUZITOWICZ

PEDAGOG Z WYKSZTAŁCENIA,
WYCHOWAWCA Z POWOŁANIA.
PO 37 LATACH PRACY ZAWODOWEJ,
JAKO EMERYT, DZIELI SIĘ SWĄ WIEDZĄ
I DOŚWIADCZENIEM JAKO WYKŁADOWCA
W WSP W ŁODZI. REDAKTOR NACZELNY
PORTALU GAZETA.EDU.PL I STAŁY PUBLICYSTA
„GAZETY SZKOLNEJ”

Narzędzie
Diagnozy
Środowiska
Rodzinnego
znajdą Państwo
w Narzędziowni.